

УДК 658.8

Шимановська-Діанич Л. М.,

ludad584658@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-6499-0953, Researcher ID:

https://publons.com/researcher/4008322/lyudmila-shymanovska-dianich/,

д.е.н., проф., завідувачка кафедри менеджменту, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава

Лозова О. В.,

oksana_lozova@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7358-8640,

Researcher ID: GQR-0734-2022,

к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава

Юрко І. В.,

iyurko@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8393-1729, Researcher ID:

https://publons.com/researcher/2126864/,

к.е.н., доц., доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава

РИНОК ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ТОВАРІВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. Динамічний розвиток новітніх технологій породив безліч можливостей для фармацевтичних компаній у створенні нових товарів та ліків. Поряд із можливостями кожного дня у світовому масштабі виникають глобальні проблеми, які потребують від фармацевтичного ринку їх вирішення: старіння націй, погана екологія, пандемія, війна, депресивність глобалізованих міст та в результаті посилення хронічних хвороб у населення. Не стала виключенням у цих процесах і Україна. У статті розглянуто сучасний стан та перспективи розвитку фармацевтичного ринку України. Досліджено статистичну звітність, звіти міжнародних організацій та найбільших фармацевтичних компаній та зроблено висновки про подальший стан вітчизняного фармацевтичного ринку. Встановлено, що український фармацевтичний ринок у переважній більшості представлений аптеками та юридичними підприємствами, які намагаються розповсюджувати свою мережу у найбільших містах України. Визначено, що довоєнний період характеризувався динамічним зростанням кількості аптек та аптечних пунктів по всій країні, виходом найбільших фармацевтичних ринків на міжнародний рівень. Окреслено, що за кількістю жителів, які мають доступ до однієї аптеки, вітчизняні фармацевтичні підприємства мають найнижчий показник серед країн СНД та Європи, тому перспектив розвитку для аптек, аптечних пунктів та фармацевтичних товарів є більш ніж достатньо. Проаналізовано вплив війни на вітчизняний фармацевтичний ринок та відзначено, що за перші два місяці в результаті паніки та ажіотажу населення скупляло всі найпоширеніші ліки, не враховуючи їх необхідність та призначення. У результаті суттєвого зниження рівня доходів споживачів та окупації значної частини країни фармацевтичні компанії відчували на собі суттєве скорочення діяльності, зменшення доходів та прибутку. Більшість міжнародних та вітчизняних аналітиків прогнозують подальше скорочення обсягів роздрібного продажу фармацевтичних товарів, а тому більшість фармацевтичних компаній почали диференціювати свій бізнес та шукати нові альтернативні джерела збільшення доходів та реалізації фармацевтичних товарів на європейському ринку.

Ключові слова: аптека, аптечний пункт, фармацевтичні компанії, фармацевтичні товари, фармацевтична індустрія, фармацевтичний ринок України.

Shymanovska-Dianyuch L. M.,

ludad584658@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-6499-0953, Researcher ID:

https://publons.com/researcher/4008322/lyudmila-shymanovska-dianich/,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management, Poltava University of Economics and Trade, Poltava

Lozova O.,

oksana_lozova@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7358-8640,

Researcher ID: GQR-0734-2022,

Ph.D, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Poltava University of Economics and Trade, Poltava

Yurko I. V.,

ivyurko@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8393-1729, Researcher ID:

<https://publons.com/researcher/2126864/>,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities, Poltava University of Economics and Trade, Poltava

MARKET OF PHARMACEUTICAL PRODUCTS OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Abstract. *The dynamic development of the latest technologies has created many opportunities for pharmaceutical companies to create new products and medicines. Along with the opportunities every day on a global scale, global problems arise that require the pharmaceutical market to solve them: the aging of nations, bad ecology, pandemics, war, depression of globalized cities and, as a result, the strengthening of chronic diseases in the population. Ukraine was no exception in these processes. The article examines the current state and prospects for the development of the pharmaceutical market of Ukraine. Statistical reports, reports of international organizations and the largest pharmaceutical companies were studied, and conclusions were drawn about the future state of the domestic pharmaceutical market. It has been established that the Ukrainian pharmaceutical market is represented in the vast majority by pharmacies and legal enterprises that are trying to spread their network in the largest cities of Ukraine. It was determined that the pre-war period was characterized by a dynamic increase in the number of pharmacies and pharmacy points throughout the country, the entry of the largest pharmaceutical markets to the international level. It is outlined that according to the number of residents who have access to one pharmacy, domestic pharmaceutical enterprises have the lowest rate among the CIS countries and Europe, therefore there are more than enough development prospects for pharmacies, pharmacy points and pharmaceutical products. The impact of the war on the domestic pharmaceutical market was analyzed, and it was noted that in the first two months, as a result of panic and excitement, the population bought all the most common medicines without taking into account their need and purpose. As a result of a significant decrease in the level of consumer incomes and the occupation of a large part of the country, pharmaceutical companies experienced a significant reduction in activity, a decrease in income and profit. Most international and domestic analysts predict a further reduction in the volume of retail sales of pharmaceutical products, and therefore most pharmaceutical companies have begun to differentiate their business and look for new alternative sources of increasing revenues and sales of pharmaceutical products.*

Key words: pharmacy, pharmacy point, pharmaceutical companies, pharmaceutical products, pharmaceutical industry, pharmaceutical market of Ukraine.

JEL Classification: D4, F63, L10

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2023-71-02>

Постановка проблеми. Світ не стоїть на місці, його динамічний розвиток породжує нові технології, які здатні вирішити багато проблем людства та поки що не старіння населення, яке підвищує інтерес до якісних фармацевтичних товарів – усе це підносить фармацію у сучасній світовій економіці на особливий щабель. Україна є повноправним учасником цього буму, а фармацевтика в країні має одне з найкращих становищ.

Фармацевтичний ринок України входить до десятка найбільших фармацевтичних галузей у регіоні Центральної та Східної Європи (ЦСЕ). З ухваленням у січні 2019 року в країні нових законопроектів про реформу охорони здоров'я загальні перспективи для галузі охорони здоров'я та

фармацевтичної галузі значно покращилися. Очікується, що витрати як на фармацевтику, так і на охорону здоров'я зростуть у найближчі роки, оскільки карантинні обмеження будуть пом'якшені, а закупівля вакцин, пов'язаних із COVID-19, збільшить попит на супутні послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Систему фармацевтичної індустрії в Україні останніми роками якісно та кількісно досліджували такі фармацевтичні компанії та фінансові видання, як фармацевтична компанія “Дарниця” спільно з фінансовим виданням BusinessViews, фінансовий відділ видання “Аптека.ua” із використанням аналітичної системи дослідження ринку “PharmXplorer”

/ “Фармстандарт” компанії “Proxima Research” та інші інституції.

Постановка завдання. У 2020 році обсяг світового ринку фармацевтичної промисловості оцінювався в 405,52 мільярда доларів США, і очікується, що з 2021 по 2028 рік він зростатиме на 11,34% у середньому річному темпі зростання [10]. Динамічно розвивається фармацевтичний ринок і в Україні, щорічне зростання як кількості аптек та аптечних пунктів, так і середньоденної виручки кожного з цих підприємств. Навіть війна не змогла зупинити роботу фармацевтичних компаній у країні, а здається, навіть навпаки стала рушійною силою до пошуку нових західних інвесторів для налагодження таких необхідних у цей нелегкий час фармацевтичних товарів. Звісно, що на окупованих територіях фармацевтичний ринок, аналогічно до будь-якого іншого, призупинив свою діяльність та, як тільки територія стає звільненою, фармацевтичні компанії спрямовують максимум зусиль для відновлення своєї діяльності. Тому так важливо на сьогоднішній день окреслити найбільші проблеми фармацевтичного ринку України та перспективи подальшого розвитку в найближчому майбутньому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок фармацевтичних товарів України розвивається доволі динамічно та все одно має безліч невирішених питань, які потребують комплексного державного вирішення. Так, основним завданням держави згідно з Концепцією розвитку фармацевтичної галузі України на 2011-2020 роки, затвердженою наказом МОЗ України від 13.09.2010 № 769, є забезпечення якості, ефективності та безпечності лікарських засобів, що покращують здоров'я населення, збільшують тривалість та якість життя населення України. Ліки є групою споживчих товарів, що відповідно надає їм особливої соціальної значущості, оскільки споживач не може оцінити потенційний ризик для здоров'я.

Сьогодні фальсифікація ліків є глобальною проблемою, яка стосується країн різного фінансового рівня, від країн із високим рівнем доходу до країн із низьким рівнем доходу, включно з

Україною. ФМ – медичні продукти, які навмисно / шахрайським шляхом спотворюють свою особу, склад або джерело. Протягом 2015-2020 років державними уповноваженими органами контролю за лікарськими засобами на фармацевтичному ринку України виявлено понад 9,6 млн ФМ на загальну суму понад 270 млн грн.

Статистичне дослідження ринку фармацевтичних товарів України показує, що кількість точок аптечного ритейлу до 2022 року збільшувалася. При цьому аптечний сегмент продовжував шлях до консолідації, після локдауну посилилася тенденція до екстенсивної консолідації аптечних мереж. Також слід зауважити, що найвищі темпи консолідації відмічено саме в топ-мережах, які динамічно нарощують кількість своїх аптек по всій Україні. Асиметричність розвитку фармацевтичних товарів свідчить і те, що сотня найбільших аптечних мереж акумулюють більше 84 % роздрібного ринку та мали у власності 59 % аптек.

Аналізуючи динаміку кількості торгових точок за 2019-2021 рр., можна відзначити, що вона залишається відносно стабільною та суттєво не змінилась. Незначне їх зменшення спостерігалось у квітні-травні 2020 р., із об'єктивних причин – у період загальнонаціонального локдауну та функціонування фармацевтичного ринку у повній невизначеності майбутнього (рис. 1). Однак вже у жовтні 2021 р. відмічено перманентне зростання кількості аптек, яке становило 20 643 шт., у той самий період 2020 р. їх фіксували на рівні 19 855 шт. [3].

Вітчизняний ринок фармацевтичних товарів характеризується високим рівнем імпортозалежності, тому дієвим інструментом вирішення цієї проблеми є імпортозаміщення. Останнім часом, на фоні падіння доходів споживачів та суттєвого здорожчання імпортованих ліків, спостерігається тенденція до збільшення обсягів продажу ліків вітчизняних виробників. Так, майже 60% зареєстрованих в Україні ліків є генериками, і лише 12% – оригінальними.

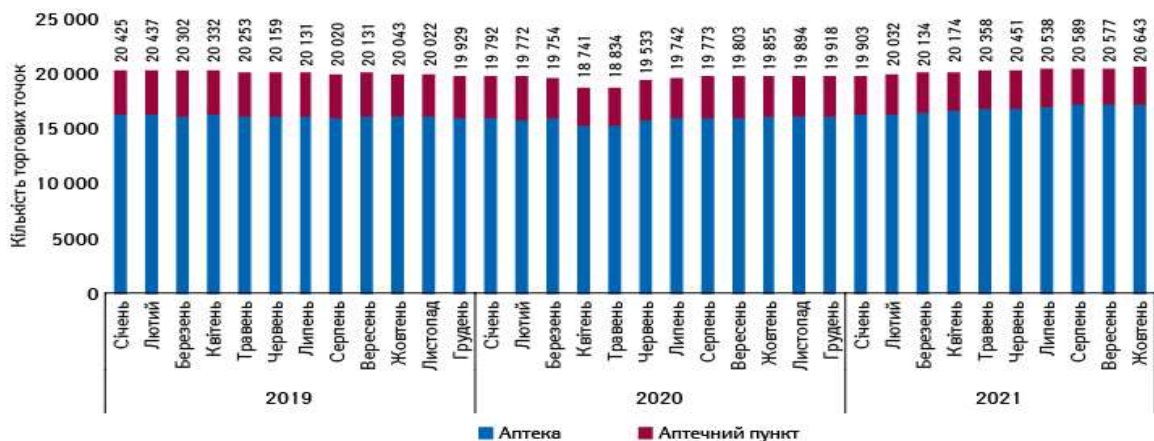

Рис. 1. Динаміка кількості торгових точок у розрізі типу аптечного підприємства за 2019-2021 р.р.

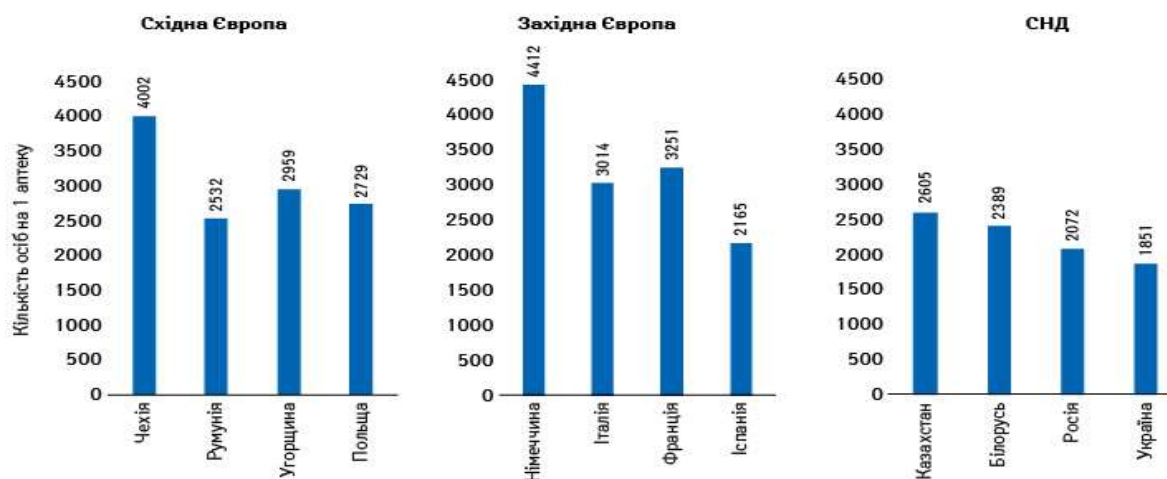

Рис. 2. Кількість жителів, які мають доступ до однієї аптеки в деяких європейських країнах та країнах СНД

Тобто фармацевтичний ринок України є переважно генеричним, що відрізняє його від ринків розвинутих економік, де частка оригінальних препаратів суттєво більша. За останні 5 років вітчизняні виробники ліків нарощують експорт до Казахстану, Азербайджану, Узбекистану, Молдови та Грузії. Серед тенденцій на фармацевтичному ринку України є збільшення питомої ваги українських підприємств у структурі виробництва генеричних препаратів, їхня частка на внутрішньому ринку становить понад 70 %, тоді як у США – 12 %, Японії – 30 %, Німеччині – 35 %, Франції – 50 % [7]. Незважаючи на нестабільну соціально-економічну ситуацію в країні, вітчизняний фармацевтичний ринок розвивається. Середньорічне зростання національного ринку за останні 5 років залишається на рівні 15-20%. Обсяг фармацевтичного ринку України у 2019 році становив 3,4 млрд доларів США (середньорічне зростання національного ринку за останні 5 років залишається на рівні 15-20%). Обсяг фармацевтичного ринку України у 2019 році склав 3,4 млрд доларів США (середньорічне зростання національного ринку за останні 5 років залишається на рівні 15-20%) [7].

Експерти прогнозують подальше зростання українського фармацевтичного ринку з огляду на світову тенденцію збільшення виробництва та споживання фармацевтичної продукції.

Існує думка, що в Україні забагато аптечних точок. Так, для порівняння, у Польщі за цей же період кількість аптек зменшилася з 14 377 до 13 212. І в Польщі триває тенденція до подальшого зменшення цього показника, зокрема, за прогнозами експертів, до кінця року в Польщі

залишиться менше 13 тис. аптечних точок. Також надмірну кількість аптек в Україні демонстрував такий показник, як кількість населення на 1 аптеку (рис. 2) [2].

Дійсно, якщо порівнювати лише кількість аптечних точок, то складається враження, що їх надто багато. Але, якщо порівняти кількість аптек на 1 особу, то вимальовуються зовсім інші тенденції. Так, в Україні цей показник становив 1851 особу на 1 аптеку, що був найнижчим серед європейських країн та навіть країн регіону Співдружності Незалежних Держав.

Відзначаємо ще одну тенденцію – концентрація величезної кількості аптечних мереж у найбільших обласних центрах: м. Київ, Дніпропетровська, Одеська та Харківська області. Зрозуміло, що більшість населення сконцентрована саме у великих мегаполісах та це жодним чином не позбавляє потреби у фармацевтичних товарах сільського населення. У маленьких селах та селищах ситуація приблизно однакова: або наявність однієї аптеки, яка не має конкурентів, а тому цінова політика ніким не регулюється і часто є монопольною, або відсутність взагалі жодної аптеки, що призводить до ще гірших наслідків (рис. 3).

Так, мережеві аптеки в переважній більшості відкривались у надприбуткових містах, за підсумками жовтня 2021 р. питома вага аптечних точок продажу в містах становила 75%, у селищах міського типу – 13% і у селах – 12%. При цьому кількість торгових точок зросла в усіх типах населених пунктів порівняно з жовтнем 2020 р. (рис. 4) [1].

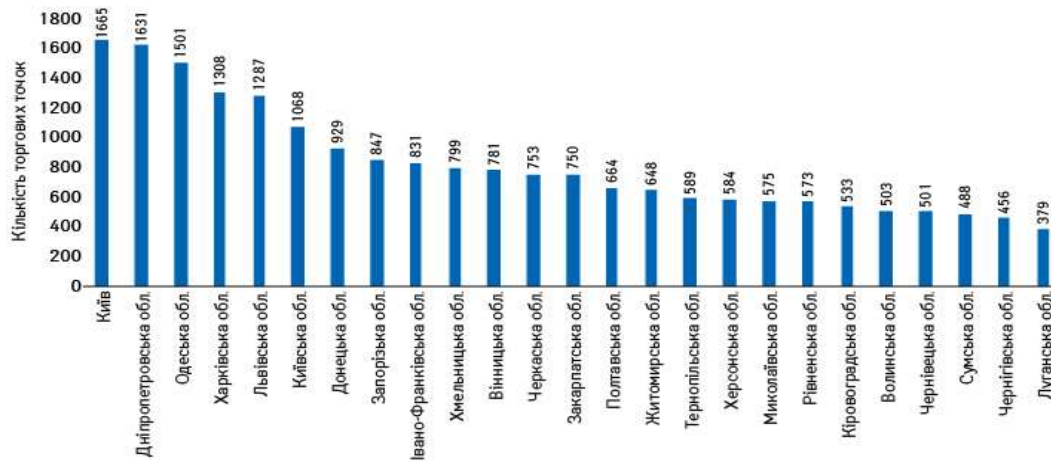

Рис. 3. Кількість торгових точок у регіонах України станом на жовтень 2021 р.

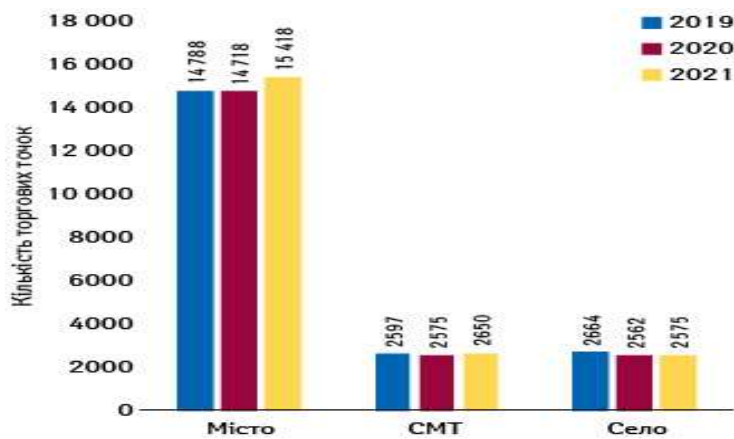

Рис. 4. Кількість торгових точок у розрізі типів населених пунктів за підсумками жовтня 2019-2021 рр.

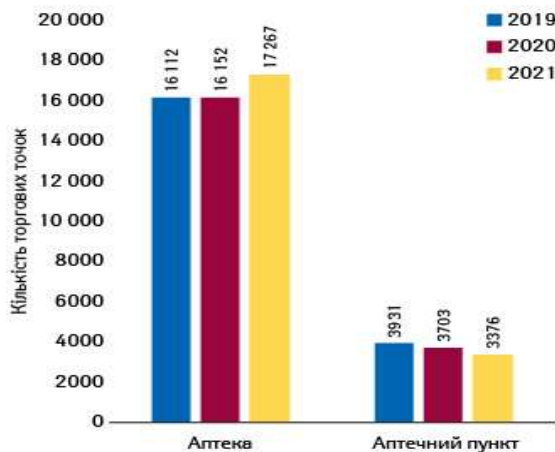

Рис. 5. Кількість торгових точок у розрізі типу аптечного підприємства за підсумками жовтня 2019-2021 рр.

У структурі аптечних підприємств теж відбуваються динамічні зміни, так, 84 % – це аптеки і лише 16 % – аптечні пункти. Крім того, за даними у жовтні 2021 р. кількість аптек збільшилася на 7 % і становила 1115 точок, тоді як кількість аптечних пунктів навпаки зменшилась аж на 9 % і складала 327 точок (рис. 5) [4].

Зменшувалися не лише кількість аптечних пунктів, а й торгові точки, що належать ФОП, тоді як кількість аптек, що належать юридичним особам протягом 2019-2021 рр. лише збільшувалась і у 2021 р. становила 16125 аптек (рис. 6) [3].

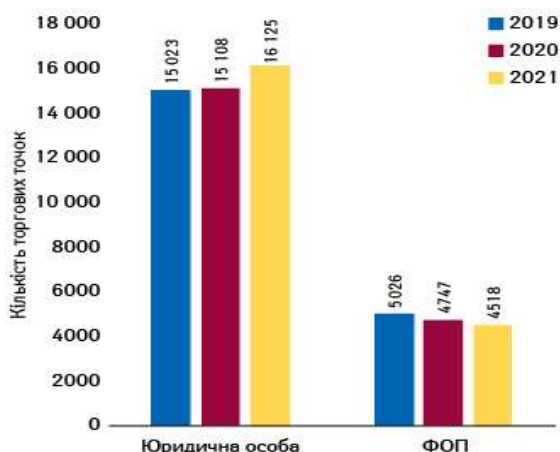

Рис. 6. Кількість торгових точок у розрізі форми власності за підсумками жовтня 2019-2021 рр.

Через пандемію люди почали масово купувати противірусні та антибактеріальні препарати (їх продажі зросли на 68% і 32% відповідно). У 2020 році продажі аптечних препаратів збільшилися майже на 8% порівняно з 2019 роком і склали \$3,4 млрд. Для порівняння: у 2015 році через аптечні мережі було продано ліків на 1,9 млрд доларів [8].

Суттєве зростання аптечних продажів у грошовому еквіваленті пояснюється насамперед збільшенням частки ринку іноземних фармацевтичних компаній із їх дорогими ліками в Україні. І, незважаючи на карантинні обмеження, відсоток дорогих препаратів у загальних продажах продовжував зростати протягом року.

За підсумками жовтня 2021 р. середній виторг на 1 торгову точку в місті становив 837,7 тис. грн, для смт – 451,6 тис. грн і для села – 222,7 тис. грн (рис. 7) [7].

Внесла свої корективи в обсяги продажу фармацевтичних товарів і війна з країною-терористом Росією. Так, у перший день війни продаж всіх ліків та лікарських товарів зріс вдвічі в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Паніка та страх відсутності ліків породжували ажіотаж та зростання цін на найнеобхідніші фармацевтичні товари. Це тривало приблизно два тижні, після чого обсяги продажу суттєво скоротились, а з середини березня взагалі мали від’ємну динаміку у порівнянні з минулорічним аналогічним періодом.

Навіть ймовірне загострення війни на нових територіях не призвело б до суттєвого збільшення обсягів продажу, оскільки знизилася купівельна спроможність населення, а тому намагаються купувати найнеобхідніше (рис. 8).

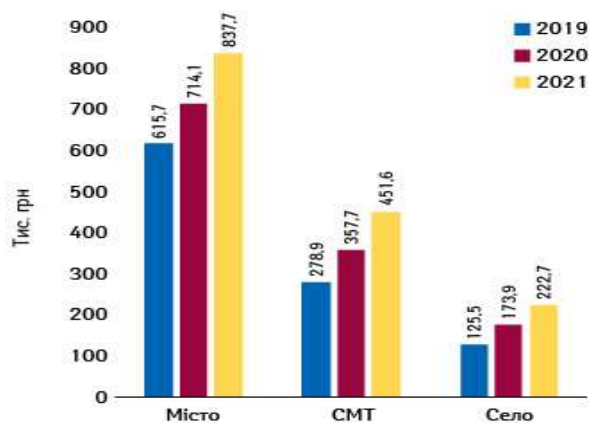

Рис. 7. Середній виторг на 1 торгову точку на місяць у розрізі типів населених пунктів за підсумками жовтня 2019-2021 рр.

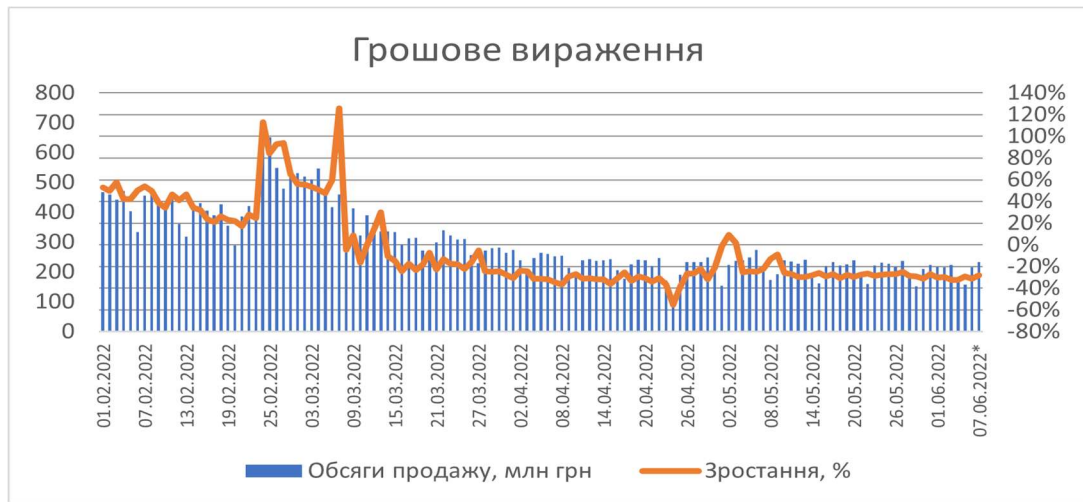

Рис. 8. Динаміка обсягів аптечного продажу лікарських засобів із 1.02.2022 до 07.06.2022 р.

Наразі обсяги продаж продовжують зменшуватись і ця тенденція у найближчому майбутньому лише посилиться. Причин такого падіння є декілька:

- перш за все це, як зазначалося вище, зниження доходів у населення, значна інфляція, високий рівень безробіття;
- також майже 5 млн громадян України виїхали за кордон та не є цільовою аудиторією фармацевтичного ринку України;
- майже 1/5 частина території країни знаходиться під окупацією та позбавлена доступу до будь-яких ліків та фармацевтичних товарів, навіть деокуповані території настільки зруйновані, що відкриття аптек просто стає надзавданням, оскільки населення не те, що ліки, навіть хліб не має змоги купувати;
- значні обсяги медичної гуманітарної допомоги теж суттєво впливають на фармацевтичний ринок України, оскільки благодійні компанії намагаються забезпечити населення хоча б життєво необхідними ліками;

- ажіотаж та паніка у перші дні війни призвели до необдуманих значних запасів жарознижуючих, противірусних ліків, дитячого харчування, які ще довгий час будуть зберігатись, оскільки мали нецільове призначення.

Якщо вимірювати спад обсягів продажу ліків у відсотках, то у березні 2022 р. він становив приблизно 11 %, у квітні цифра вже становить 32 %, а у травні – 24 %. Це досить суттєве падіння для фармацевтичного ринку, щоб багато аптек та аптечних пунктів збанкрутіли та закрилися взагалі [3].

Війна змінила не лише обсяги продажів лікарських засобів, а й структуру споживання ліків. Більшість населення перестали купувати антибіотики, літній період скоротив чисельність хворих на COVID-19, але логічним є значне збільшення споживання заспокійливих засобів (рис. 9).

Звісно, що в перші місяці війни на значну кількість ліків відчувався ажіотаж і знайти їх у більшості аптек було неможливо, та вже до середини квітня логістичні ланцюги поставок налагоджено і нестачі ліків не відчувалося. Попри підвищений попит на ліки різкого зростання цін не відбулось.

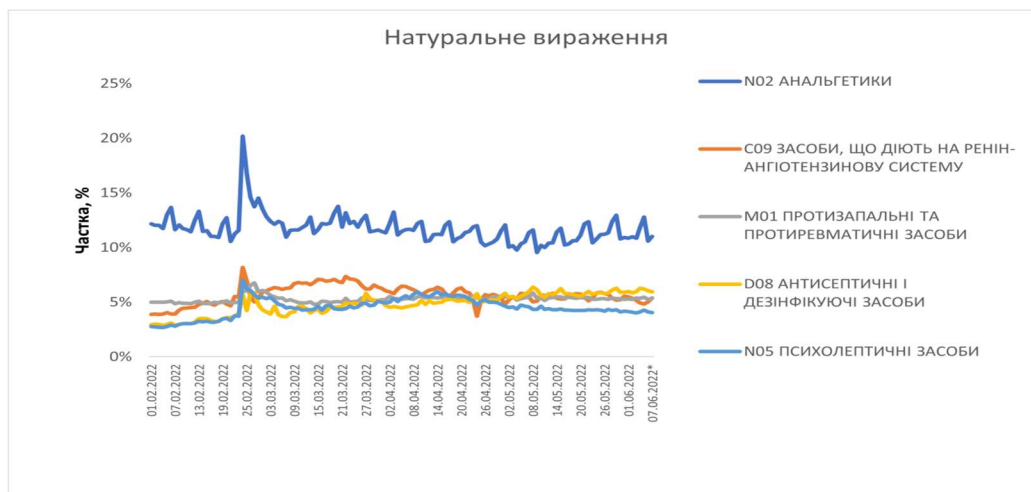

Рис. 9. Структура аптечного продажу лікарських засобів у розрізі груп АТС-класифікації 2-го рівня в натуральному вираженні з 01.02.2022 до 07.06.2022 р.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Вітчизняний ринок характеризується високим рівнем конкуренції та низьким рівнем споживання ліків на одну особу. Його зростання гальмується низькими доходами населення, зарегульованістю та незавершеністю реформування системи фінансування охорони здоров'я. 99% витрат на ліки в Україні фінансуються безпосередньо населенням, тоді як у Європі значна частка таких витрат покривається медичним страхуванням та державними програмами. Саме тому майбутнє розвитку фармацевтичного ринку не роздібна торгівля, оскільки тенденція до скорочення роздрібною торгівлі фармацевтичними товарами у найближчій перспективі буде продовжуватися, а ключова можливість для розвитку фармацевтичної галузі України – експорт. Українські фармацевтичні товари визнані у всьому світі. Зокрема, вітчизняні компанії експортують препарати власного виробництва до 14 країн ЄС, Близького Сходу, Північної Африки та Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Крім того, до повномасштабної війни експорту фармацевтичних товарів перешкоджали західні регуляторні обмеження, які навіть уряду було важко зняти. Та сьогодні Україна посіла принципово нове місце в геополітичній карті світу, отож і західні ринки стали доступними. Тому за державної підтримки більшість фармацевтичних компаній України зможуть не лише втриматись на ринку, а й скористатись новими експортними можливостями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Огляд фармацевтичного ринку за підсумками 2020 р. Аптека.ua : щотижневик. URL: <https://www.apteka.ua/article/580346>.
2. Огляд фармацевтичного ринку за підсумками 2021 р. Аптека.ua : щотижневик. URL: <https://www.apteka.ua/article/630013>.
3. Звіт про фармацевтичну діяльність в Україні за 2021 рік. URL: <https://www.upharmac.com/news/ukraine-pharmaceutical-country-report-2021.html>.
4. Інфографічний довідник “Фармацевтика України 2021”. URL: <https://www.darnitsa.ua/api/pharma-directory/pharmacevtyka-ukrainy2021/%D1%84%D0%B0%D1%86%D0%B5%D0%B2%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%202021.pdf>.
5. Інфографічний довідник “Фармацевтика України 2020”. URL: https://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/the-infographics-report-pharmaceutical-industry-of-ukraine-2020.pdf.
6. Аналіз фармацевтичного і аптечного ринку України. Pro consulting. Аналітика ринків. Фінансовий консалтинг. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-farmaceuticheskogo-i-aptechnogorynka-ukrainy-2020-god>.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Полякова К. М. Наслідки пандемії COVID-19 для фармацевтики: виклики для галузі та для

країни. *Capital Times*. 2020. URL: <https://www.capital-times.com/ua-ua/kak-pandemiya-povliyala-na-rynki-farmaceutvik>.

9. Моголова А. Ю., Григоля Я. Д. Сучасний стан та перспективи дистрибуції на фармацевтичному ринку України. *Електронне фахове видання “Ефективна економіка”*. 2021. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.2.

10. Мільярди проти епідемії: як фармриннок переживає кризу. *Mind*. 2020. URL: <https://mind.ua/publications/20216941-milyardi-proti-epidemiyi-yak-farmrinok-perezhive-kriзу>.

REFERENCES

1. Ohliad farmatsevychnoho rynku za pidsumkamy 2020 r. Apteka.ua : schotyzhnevyyk, available at: <https://www.apteka.ua/article/580346>.
2. Ohliad farmatsevychnoho rynku za pidsumkamy 2021 r. Apteka.ua : schotyzhnevyyk, available at: <https://www.apteka.ua/article/630013>.
3. Zvit pro farmatsevychnu diial'nist' v Ukraini za 2021 rik, available at: <https://www.upharmac.com/news/ukraine-pharmaceutical-country-report-2021.html>.
4. Infografichnyj dovidnyk “Farmatsevyka Ukrainy 2021”, available at: <https://www.darnitsa.ua/api/pharma-directory/pharmacevtyka-ukrainy2021/%D1%84%D0%B0%D1%86%D0%B5%D0%B2%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%202021.pdf>.
5. Infografichnyj dovidnyk “Farmatsevyka Ukrainy 2020”, available at: https://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/the-infographics-report-pharmaceutical-industry-of-ukraine-2020.pdf.
6. Analiz farmatsevychnoho i aptechnoho rynku Ukrainy. Rro consulting. Analitika rynkiv. Finansovyy konsaltingh., available at: <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-farmaceuticheskogo-i-aptechnogorynka-ukrainy-2020-god>.
7. Ofitsijnyj sayt Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Poliakova K. M. (2020), Naslidky pandemii COVID-19 dlia farmatsevyky: vyklyky dlia haluzi ta dlia krainy, *Capital Times*., available at: <https://www.capital-times.com/ua-ua/kak-pandemiya-povliyala-na-rynki-farmaceutvik>.
9. Mohylova, A. Yu. and Hryholaia, Ya. D. (2021), Suchasnyj stan ta perspektyvy dystributsii na farmatsevychnomu rynku Ukrainy, *Elektronne fakhove vydannia “Efektyvna ekonomika”*. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.2.
10. Mil'iardy proty epidemii: iak farmrynok Perezhyvaie kryzu, *Mind* (2020), available at: <https://mind.ua/publications/20216941-milyardi-proti-epidemiyi-yak-farmrinok-perezhive-kriзу>.

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2023 року